

בית ספר שדה ירושלים

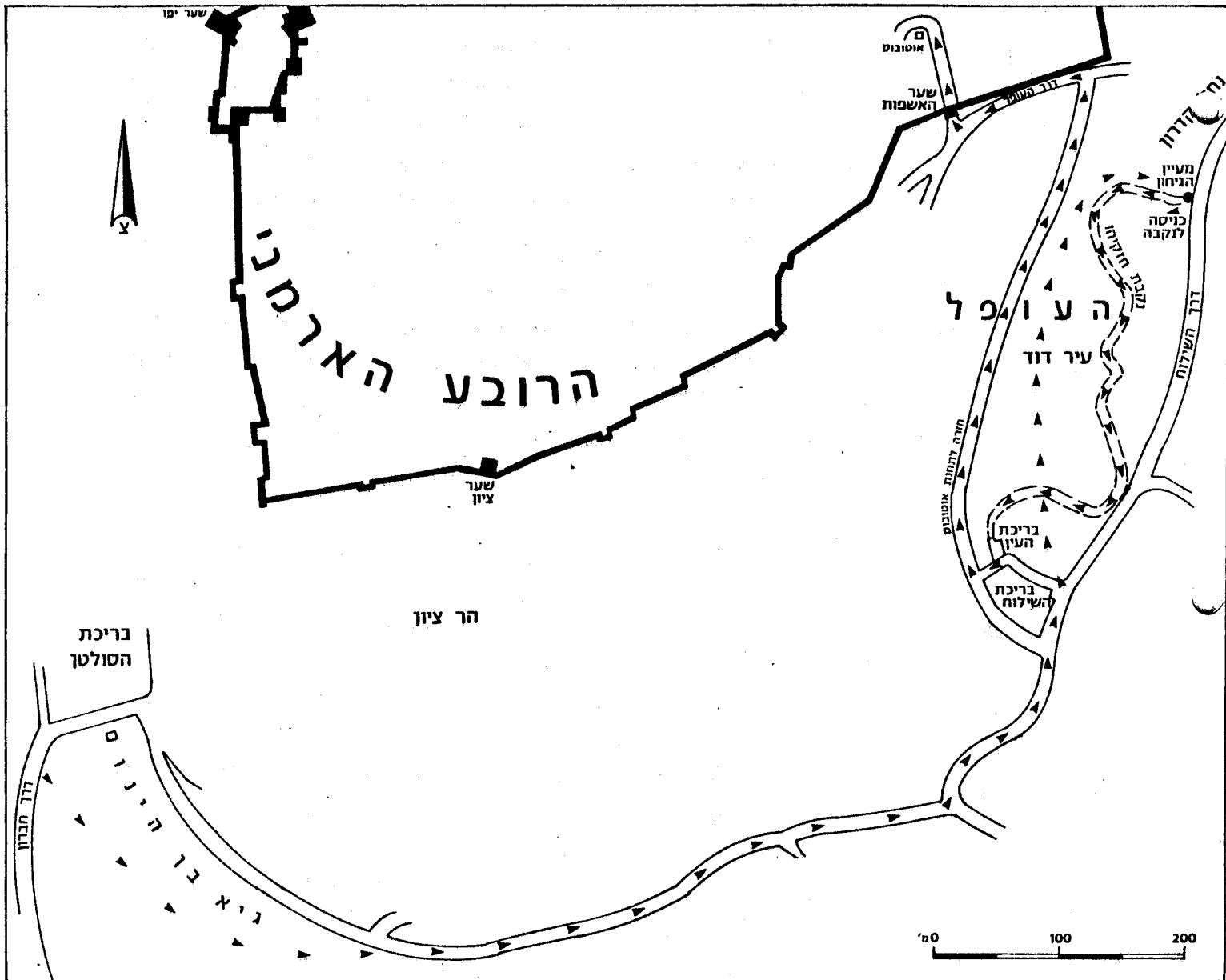
החברה
להגנת
הטבע

גיא בן הנום ועיר דוד

תשמ"ה

אלונה ורדי

משך הסיור	: בין 5-6 שעות (תלוי בגיל המטיילים),
הגיל	: מכיתה ה' ומעלה.
תקופה	: בכל עונות השנה.
ציוד	: מימיה, נעלי הליכה, כובע, נרות או פנסים.
רכב	: תחבורה ציבורית.
מפות	: מפה עירונית של ירושלים, קנה מידה: 1:12,500.

תיאור המסלול: תחילתו ברכס שעליו עומדת הכנסיה הסקוטית (מול תחנת הדלק של גן-הפעמון). כאן נבקר בקברים מימי בית ראשון. לאחר מכן נרד דרך הסינמטק לגיא בן-היננום ונלך לאורך גדתו הדרומית בכיוון דרום-מזרח. בדרך נבקר במערות קבורה מימי בית שני ב"חקל-דמא" ונעבור ליד מנזר אונופריוס הקדוש (בדרך-כלל לא ניתן להיכנס לתוכו). כאשר נגיע למפגשו של גיא בן-היננום עם נחל קדרון, נפנה צפונה ונמשיך לעיר דוד. נבקר בחפירות ובנקבת חזקיהו, ונסיים את הסיור במגרש החניה שליד שער האשפות.

סיור זה נועד בעיקרו להכרת ירושלים בתקופת בית ראשון והוא מהווה אפשרות מצויינת להמחשת החומר הנלמד בשיעורי תנ"ך. לכן, רצוי להכין את התלמידים לקראת הסיור ולחזור על הפרקים העוסקים בנושא (ראה פירוט בסוף).

גיא בן-היננום

ראשיתו של גיא בן-היננום בקו פרשת המים. (ע"י מלון פלאזה). משם ממשיך דרך בריכת ממילא ובית הקברות המוסלמי, עובר את "חוצות היוצר" של היום ובריכת הסולטן, כשהוא מתחתר בהדרגה מאזור הר ציון ואילך, יורד הגיא בתלילות מרובה ובסמוך לעין-רוגל הוא נפגש עם נחל-קדרון. כאן עבר הגבול בין יהודה לבנימין (יהושע ט"ו 7-8). גיא בן-היננום נזכר במקרא בנוסחים שונים - גיא היננום, גיא בן-היננום, הגיא ועוד. מקור השם אינו ידוע ויש הסוברים כי הוא בא משם בעל המקום הכנעני. אך שם זה אינו מצוי, לא בשפה הכנענית ולא בשפות שמיות קרובות. גם הנסיון לראות בו כאילו מקורו בנתמת הילדים בשעת הקרבתם הוא דרש מאוחר. לאחר כיבושה של ירושלים נותר שם זה בעינו. בתקופה מאוחרת יותר, חדל גיא בן-היננום להיות מושג גיאוגרפי והפך למונח דתי מופשט בבחינת שאול, בו באים הרשעים על עונשם. המילה "גיהנום" נתקבלה בשפה העברית במובן זה,

ואף חדרה למרבית השפות האירופיות.

פולחן המולך

"וילך בדרכי מלכי ישראל וגם את בנו העביר באש כתועבות הגויים, .. ויזבח ויקטר בכמות ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן" (מלכים ב', ט"ז 3-4). כך נאמר על אחז מלך יהודה. דברים דומים מסופרים על מנשה. ניתן לשער כי ראשיתו של פולחן המולך בירושלים היה בין הגויים והנכריים שמלך אשור הביא עמו ושהתיישבו בארץ. "והספרים שורפים את בניהם באש לאדרמלך וענמלך" (מלכים ב' י"ז 31). ובהמשך אותו פרק מצויין שבני-ישראל "הלכו אחרי ההבל". פולחן המולך ו"העברת הבנים באש" היה רק אחד הסממנים למשבר שעברה יהודה ולירידה המוסרית והדתית. היה זה מקובל במזרח כי בעקבות אובדן עצמאות מדינית באה גם ההכרה באילולי השליט ובנסיבות קיצוניות אפילו לניכור דתי. אין ידיעות לגבי ממדיה של תופעה זו ביהודה, אך כנראה שהיתה נפוצה, וירמיהו קורא לגיא בן-היננום "גיא ההרגה" - ביטוי לנקמת ה' בשל הפולחן הכרברי. ירושלים טוהרה סופית מן הפולחן בימי יאשיהו, אשר חיטל את הבמות הנכריות וריכז את הפולחן בירושלים. זאת כאשר יהודה השתחררה מעול השלטון האשורי והרחיבה את תחום שלטונה והשפעתה ונהנתה משגשוג כלכלי.

פולחן זה היה מבוצע בידי כלל החברה והוא קשור להכרה שחטא ציבורי גורר אחריו עונש ציבורי ודורש קורבן מכלל החברה לכפרה, הקורבן הגדול ביותר הוא קורבן אדם. הקרבת הילדים משמעה הקרבת היקר ביותר. הרך הנולד צרוף מחטאים ולכן מתקבל קורבנו בוודאי ביתר שאת על-ידי האלים. המולך היה ידוע בעולם הכנעני ובמקומות אחרים. היה זה אל משני בחשיבותו הקשור לפולחן השמש, ובמקרה זה - האש. העדויות על המולך במקרא הן שהוא קשור להעברת הבנים באש. המקרא מעיד כי הדין על עבירה זו חמור במיוחד. לפי הספרות המדרשית היה המולך דמות בעלת פני עגל או כלב, ידיה פשוטות קדימה ולה שבעה קנקלים (מעין דרגשים או מזבחות) להקרבת הקורבנות. בכל אחד מהקנקלים היו מעלים קורבן בעל-חיים שונה וחשוב מקודמו ובשביעי את הבן עצמו.

ומדוע דווקא בגין בן-היננום? - היתה זו תופעה מקובלת במזרח הקדום כי הקורבנות שהוקרבו לאלים לא נערכו בתוך העיר או מקדשה אלא מחוץ לשערי העיר. דבר זה התחייב על אחת כמה וכמה בירושלים, שם הוא נעשה בהתרסה לדת המקובלת. בחירת הפולחן בגיא איננה מקרית - בעוד שפולחן ה' יהיה בהר (המוריה) יהיה פולחנו של השאול בגיא (בן-היננום). הגיא התאים במיוחד לפולחן על שום מדרובותיו התלולים וצורתו העמוקה והצרה, וכך היקנה לעוסקים בפולחן את הפרטיות וההשראה לצד הנוחות שבקרבה לשערי העיר. ה"תופת" הוא כנראה תיאור המקום בו נערך הפולחן, כנראה המקום בו בערה האש לרגלי המולך אליו הושלכו התינוקות עם הקרבנות. אין פלא שגם מושג זה קיבל ברבות

הימים משמעות דוחה ושלילית.

חקל-דמא - "שדה הדם"

זהו שדה קבורה שנרכש בכסף שקיבל יהודה איש-קריות בעבור הסגרת ישו. קיימות בברית החדשה שתי גירסאות המתארות את נסיבות רכישתו, על-פי מעשה השליחים קנה יהודה את השדה ומת במקום ועל-פי מתי נקנה השדה על-ידי הכהנים בכסף שנתן בידם יהודה. העדויות על שדה קבורה נוצרי במקום זה קיימות החל מראשית דברי ימי הנצרות, עדויות רבות יותר קיימות מהמאה הרביעית ואילך, במאות הרביעית-שביעית נקברו כאן הנזירים שהתגוררו על הר ציון. המקום נזכר לא אחת בספרות הנוסעים כשדה קבורה. בתקופה הצלבנית נקברו בחקל דמא עולי רגל וכן אלו שנפטרו בבית-החולים של ההוספיטלרים. מאתר הקבורה הצלבני שרד כיום מבנה הרוס למחצה בנוי מאבנים מסותתות, הנישא על קמרונות. חלקו התחתון נחצב בסלע, במקום שמצויות מערות קבורה. למבנה לא היתה כניסה, וגופות המתים שולשלו פנימה דרך תשעה פתחים בגג הבנין, אלה שרדו בחלקם.

בריכת הסולטאן

בריכה לאגירת מי שטפונות באפיק גיא בן-היננו. היו שניסו לזהותה עם בריכת הנחשים הנזכרת בכתבי יוסף בן-מתתיהו בתיאור קו הדייק הרומי. היא מנקזת את מי גיא בן-היננו התיכון. בחלקה הצפוני - בריכת שקיעה ובדרומה סכר, שעליו בנוי סביל סולימן שהוקם כנראה בידי הסולטאן ברקוק בסוף המאה ה-14. המבנה הנוכחי הוא מימי הסולטאן סולימאן "המפואר" (המאה ה-16), ועליו כתובת שבה מתואר מיקומו של המבנה, תאריכו של מקימו ומועד הקמתו. את הבריכה מקיפה אמת המים התחתונה מימי הורדוס. הבריכה נזכרת במקורות צלבניים - בכינוי בריכת גרמנוס.

מערות קבורה

ליד הכנסיה הסקוטית ניתן למצוא שרידים של מערות קבורה מימי בית ראשון. כאן נמצא דרגשים שעליהם הונחו הגפטריום ובהם שקעים עליהם הונחו ראשיהם וכן בור לאיסוף העצמות, כפי שנראה גם בהמשך - נהרסו קירותיהן ותקרותיהן של המערות וכנראה נחצבו על-מנת להשתמש באבן, בתקופות מאוחרות יותר.

לאורך הדרך, במדרון הדרומי של גיא בן-היננו נמצא שרידים רבים של מערות קבורה מתקופת בית שני. מצויים כאן שרידים של כשבעים מערות. מערות אלו הן רק כשליש ממה שהיה כאן, בעוד השאר נהרס במהלך הדורות. המערות כוללות משככי קבורה משני סוגים: כוכים - שהיו צורת הנחת הנפטרים הנוחה והשכיחה בימי בית שני - הן לצורכי הקבורה הראשונה והן לצורך ליקוט העצמות שרווח אז, וארקוסוליה (מקום קבורה חצוב במקביל

לקיר המערה) - שהיא שיטת קבורה פחות חסכונית מאשר הכוכים (שנחצבים בניצב לקיר). אחת התופעות הבולטות בריכוז זה הוא אנפי עיצוב הקברים - פתחים חתומים במסגרות שלתוכן נקבעו אבני גולל, וחזיתות מונומנטאליות רבות עיטורים. הריכוז הגדול ביותר נמצא ליד מנזר אונופריוס הקדוש, וכנסיית המנזר אף היא הוקמה בתוך מערך קבורה, ממזרח למנזר מצויה מערת "פירדוס א-רום" (הפרדס הרומי) שבה ניתן לראות שרידים לפאר הרב של העיטורים במערות בתקופה זו. כאן גם נמצא שרידי מחצבה גדולה שממנה הוצאו גושי אבן, דבר שגרם להשחתת הקברים.

רוב המערות מימי בית ראשון ובית שני חזרו ושימשו בתקופה הביזנטית נזירים מהסביבה ונמצאו בהם כתובות רבות ביוונית.

מנזר אונופריוס הקדוש

זהו מנזר יווני-אורתודוכסי הנושא את שמו של אונופריוס הקדוש, היה מראשי תנועת הנזירות במדבר יהודה במאה הרביעית לספירה, תנועה שהגיעה לשיאה עם הקמת עשרות מנזרים. המנזר הוקם במאה ה-19, ואת דיוקנו של אונופריוס נוכל לראות מעל לשער. וכאמור - בדרך-כלל נקישות על השער אינן זוכות למענה...

עיר דוד

מקום היישוב הקבוע והקדום ביותר של ירושלים. זוהי גבעת "עיר דוד", שלוחה המשתפלת לצד דרום, שאורכה מצפון לדרום כ-350 מ' ורוחבה כ-100 מ', מוגנת על-ידי גאיות משלושת צדיה: נחל קדרון במזרח, והגיא (הטיריפואן) במערב ובדרום. מצפון היא מתחברת אל הר הבית הגבוה ממנה בהרבה.

הידיעות הקדומות ביותר על ירושלים מצויות בכתבי המארות המצריים. בקבוצה קדומה של כתבי המארות מן המאה ה-19 לפנה"ס נזכרים שני מושלי ירושלים - ירקעם ושסען. יש להניח שכבר באותה תקופה, בה הגיעה ארץ-ישראל לדרגה גבוהה של עיור והתפתחות תרבותית, נודעה לירושלים חשיבות רבה כמרכז ישובי בחבל ההר, ושגשוגה לא פסק גם בתקופות הבאות. עדות על ירושלים בימי השלטון המצרי בכנען במאה ה-14 אנו מוצאים בתעודות אל-עמארנה. במכתביהם של מושלי ירושלים אל אדוניהם במצרים אנו מוצאים תיאורי מצב של העיר. ממכתביהם אלו אנו למדים על החלשותו של מושל ירושלים כנגד מושלים אחרים. תקופה זו היא הרקע לחדירתם של שבטי ישראל לארץ. ירושלים עדיין נהנתה ממעמד חזק באזור, ועדויות לכך אפשר לראות בעובדה שמלכי צדק מלך ירושלים עמד בראש קואליצית מלכי ההר שנלחמה ביהושע ובגבעונים ונוצחה על-ידו (יהושע פרק י'). לפי המחקר, כיבוש הארץ נמשך כמה מאות שנים, בכמה גלי פלישה. כך אפשר גם

להבין את המקור המקראי.

ביהושע י"ב מסופר שהעיר, שבה ישבו האמוראים, הוכתה על-ידי יהושע וניתנה לבני-ישראל. כנראה שבני-ישראל לא התיישבו בעיר אלא היבוסים (כנראה יסוד אתני שהיה חלק מהממלכה החיתית). וכך מסופר בהמשך ספר יהושע שבני יהודה לא יכלו להוריש את היבוסים יושבי ירושלים.

ירושלים נכבשה על-ידי דוד בערך בשנת 1000 לפנה"ס, והמקור המקראי המתאר את הכיבוש מעמיד בפני המחקר כמה בעיות קשות. קיימים שני מקומות בהם מתואר הכיבוש - האחד בספר שמואל והשני בדברי-הימים: "ויאמר לדוד לא תבוא הנה כי אם הסירך את העוורים והפסחים לאמור לא יבוא דוד הנה. ויאמר דוד... כל מכה יבוסים ויגע בצינור ואת הפסחים ואת העוורים שנזאי נפש דוד על כן יאמרו עיוור ופיסח לא יבוא אל הבית"... קיימים נסיונות רבים לפרש פסוק סתום זה. כיום הדעה המקובלת על רוב החוקרים היא, שמדובר במעין "לוחמה פסיכולוגית". באותם זמנים, הפחד מפני בעלי-מום היה גדול מאוד. ובתעודה חיתית מסופר שכשמשביעים לוחמים לצבא, מעבירים אותם מול עיוורת וחרש, ומכריזים שמי שיפר את פקודות האלים או יפגע במלך החיתי- יהפוך לבעל מום כמותם. וכך נקל להבין את מצבם של אנשי צבא דוד כאשר מולם עומדים עיוורים ופיסחים. בעיה נוספת היא "הצינור" שבו נגע יואב בן-צרויה. בעבר היה נסיון לקשר את הצינור אל פיר יורן (שבו ניגע בהמשך), ולראותו כמין מעבר סתרים שדרכו חדרו לעיר. כיום נוטים יותר לראות את "הצינור" כמין נס או כלי רעם - קלשון בעל 3 זרועות שנישא לפני הצבא. פרוש אחר - "הצינור הוא מעין הגיחון. וכך נאלץ דוד להכריז ש"כל מכה יבוסים ויגע בצינור" או "כל מכה יבוסים בראשונה והיה לראש ולשר". כאשר יואב בן-צרויה התקדם והיכה יבוסים בצינור ונשאר חי, היה קל יותר לצבא להתחיל בהתקפה.

דוד מעתיק את מושבו מחברון לירושלים לאחר כיבושה של מצודת ציון, והופך אותה לבירתו. עדות למפעלי הבנייה שלו קיימת במקרא "ויבן דוד סביב מן המלוא וביתה" או "ויבן העיר מסביב מן המלוא ועד הסביב". כנראה שה"מלוא" הוא מילוי לטרסות שעליהן היתה בנויה העיר, שכן היתה בנויה במדרון. דוד קונה בכסף מלא את גורן ארונה היבוסים ומעביר לשם את ארון הברית - למקום זה "הגורן" היתה מאז ומתמיד קשורה מסורת של קדושה. במעשה זה קבע דוד את ירושלים כבירת העם וכמרכז עבודת האלוהים.

העיר גדלה והתפתחה בימי מלכותו של בנו, שלמה. אשר בשנת מלכותו הרביעית החל לבנות את בית-המקדש. העיר שבזמנו לא כללה רק "מקדש מלך ובית ממלכה" אלא גם שווקים וחוצות. בסוף ימי שלמה החלה המדינה הישראלית להתערער מבית ומחוץ, ועם התפלגות הממלכה אחרי מותו תמו ימי הזוהר והגאות. החל פולחן גם במקומות אחרים כמו בית-אל, וכך פשטו בעם פולחנים זרים. למרות כל זאת לא איבדו בית-המקדש

וירושלים את מקומם המרכזי ומן המקרא אנו למדים על פעולות בנייה בלתי פוסקות של מלכי יהודה בירושלים.

פרשה חדשה בתולדותיה של ירושלים התחילה בימי חזקיהו, כאשר חרבה ממלכת ישראל (722 לפנה"ס), הקשר שנקשר בין יהודה ובין שארית ישראל היושבים בפאות האשוריות שומרון ומגידו, ובמיוחד התנאים המדיניים והכלכליים שנוצרו בימי סרגון מלך אשור, העלו שוב את ירושלים למעמד של המרכז הלאומי הדתי של כל ישראל ועשויה לעיר ממלכה משגשגת. סרגון פיתח קשרי מסחר בינלאומיים בחסות אשור ואף השלים עם מצרים. מצב מדיני זה איפשר לחזקיהו לייצב לארצו עמדה חזקה בין אשור ומצרים, להרחיב את גבולות מדינת יהודה, למלא תפקיד חשוב בסחר הבינלאומי, וכן לבצע רפורמות דתיות במגמה להעלות את מעמדו של בית-המקדש. שגשוג זה לא נמשך זמן רב. עוד בזמנו של סרגון התחדש הסכסוך של אשור עם מצרים ובתחילת מלכות סנחריב, המאבק של אזור על ההגמוניה בארצות המערב מכניס למערבולת המלחמתית גם את יהודה. ואז נאלץ חזקיהו לבצר את העיר ולהכינה למלחמה, ערב מסע סנחריב (701 לפנה"ס). בין פעולותיו - חיזוק המלוא והחומר, והטיית מי הגיחון במנהרה - "נקבת הגיחון".

בימי מנשה גדלה העיר, יש עדויות שבנה חומה חדשה לעיר "מערכה לגיחון". בתקופתו ובתקופת חזקיהו גדלו אוכלוסיית העיר ושטחה כתוצאה מהגירת פליטים מממלכת ישראל. אך לשיא גדולתה הגיעה בימי יאשיהו, שבזמן מלכותו נכלל שטח עצום בתחום העיר המבוצרת. הוא הפעיל רפורמות דתיות, ביטל את הפולחנים במקומות המקודשים ברחבי המדינה וריכז את הפולחן בירושלים.

ירושלים חרבה בשנת 586 לפנה"ס בידי נבוכדנצר.

סיור בעיר דוד

מפעלי המים של ירושלים: קיימים שלושה מפעלים מתקופת בית ראשון:

פיר וורן: זוהי מערכת פירים קרסטיים שהורחבו ושימשו כירידת סתר למעיין. בעבר נטו לחשוב שמערכת זאת כולה חצובה בידי אדם, כאשר פיר אחד היה פיר "נסיוני" וכאשר החוצבים נתקלו בשכבה קשה הם החלו לחצוב את הפיר השני, כיום, כאמור, התברר ממדיקות גיאולוגיות שהפירים בחלקם טבעיים והורחבו לשימוש האדם. לא היתה אפשרות לרדת ממש למפלס המים - אלא ירדו חלק מהדרך ואז שאבו את המים דרך הפיר האנכי. אין תיארוך מדויק למפעל זה, אך ניתן לשער שהוא מתקופת בית ראשון וקדם לניקבה.

תעלת השילוח: זוהי תעלה חלקה חצובה בסלע וחלקה תעלה מקורה באבן, שהובילה מים ממעיין הגיחון לאורך התוואי של הקדרון. לפי השערת החופרים גם מערכת זאת קדומה לניקבת הגיחון.

ניקבת הגיחון: "והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון ויישרם למטה מערבה לעיר דוד ויצלח יחזקיהו בכל מעשתיו" (דברי הימים לב, 30). זהו, ללא כל ספק המפעל ההידרוטכני הגדול ביותר בין מפעלי המים הידועים עד כה בארץ. במעשה זה מנע חזקיהו אספקת מים מפני צרים פוטנציאליים (קרי - סנחריב) ולעומת זאת דאג לאספקת-מים שוטפת בטוחה וסדירה לתושבי העיר. "ויבא את המים העירתי", אורכה של תעלת חזקיהו 533 מ', והפרש הגבהים בין המוצא למעין הוא 36 ס"מ. חוקרים רבים התחבטו בשאלה כיצד ביצע מפעל עצום זה, כאשר הקושי אינו רק בחציבה עצמה, אלא באוורור המנהרה ובכיוון. הפיתרון ההגיבוי ביותר המוצע לבעיה זו הוא - שהחוצבים עקבו אחרי סדק טבעי מן המעין עד לאזור שבתחתית הגיא ממערב לשלוחת הר-ציון. וכך על-ידי הרחבת הסדק הטבעי לכדי נקבת נפתרות גם הבעיות ההנדסיות של האוורור ומציאת הכיוונים. (החוצבים עבדו משני הכיוונים, היות והלכו לאורך הסדק לא היה חשש שמא לא ייפגשו). רגע הפגישה בין שתי קבוצות החוצבים מתואר בכתובת הנקבה שנמצאה בסוף המאה הקודמת: "הכו החוצבים איש לקראת רעו גרזן על גרזן וילכו המים מן המוצא אל הכריכה".

שטחי החפירות

כבר מאמצע המאה הקודמת החלו לחפור את השלוחה של עיר דוד, ומאז היא נחפרת, בהפסקות, עד היום. בתחילת המאה נקנו שטחים במדרון עיר דוד על-ידי משפחת רוטשילד, על מנת שריימונד וייל - ארכיאולוג יהודי מצרפת יוכל לחפור כאן. החפירות מתנהלות על גבי המדרון המזרחי של השלוחה.

שטח G: בשטח זה נמצאו שרידי בתים מן התקופה הישראלית, צלמיות (רובן של סוסים), וכן אוסף עצום של בולות, שהן סוגרים למסמכים רשמיים שהיו כתובים על לוחות של טין. תיארוכך של הבולות הוא לסוף תקופת בית ראשון, ממש זמן קצר לפני החורבן. אחד השמות המופיעים בהן - גמריהו בן-שפן, מופיע בספר ירמיהו - היה אחד מהסופרים. אחד הממצאים הבולטים לעין בשטח הוא מבנה אבן מדורג מרשים בגובהו (16 מ'). תפקידו אינו ברור. אולי היה זה קיר תמך שנועד להחזיק את הביצור הפנימי של העיר. כנראה שנבנה במאה העשירית לפני הספירה (הבית הישראלי שעמודיו ניצבים במרכז השטח - מאוחר למבנה ומתוארך למאה השמינית לפנה"ס).

שטח B: שרידי מגדל עגול שנחפרו על-ידי וייל, אין תיארוך מדויק. כן אפשר לראות כאן פתחי כניסה לתעלת השילוח.

שטח D: כאן אנחנו מוצאים קטעי חומר, יש לשער שתושבי העיר השתמשו באותו קו ביצורים בכל התקופות. לא תמיד ניתן למצוא שרידים לכל אורך התנואי, וזאת משום שהחומה תמיד נבנתה הישר על גבי הסלע הטבעי והקטעים הקדומים יותר בהרסו,

מקורות מקראיים לסיור:

גיא בן-הינום: יהושע ט"ו 8	עיר דוד: בראשית כ"ב
מלכים ב' ט"ז ד-4	יהושע ל'
מלכים ב' כ"א 5-8	יהושע ל"ב 10
מלכים ב' ל"ז 15-17, 31	יהושע ט"ו 63
ירמיהו ל"ט 3-6, 11, 12	שופטים א' 8, 21
ירמיהו ז' 31	מלכים ב' ל"ח 17, 13
מלכים ב' כ"ג 10	מלכים ב' כ' 20
	ישעיהו כ"ב, 9-11, ל"ח 1-2
	דברי הימים ב' ל"ב 28, 30
	דברי הימים א' א' 4-9
	שמואל ב' ה' 4-10

ביבליוגרפיה

- ב. מזר, "עיר דוד והר ציון", ירושלים לדורותיה.
- ב. מזר, "ירושלים בתקופת המקרא", קדמוניות תשכ"ה, חוברת 2-1.
- אלי שילר, "גיא בן-הינום", ירושלים ואתריה, קרדום 21-23, יולי 1982.
- עמוס קלוזר - "קברי גיא בן-הינום", ירושלים ואתריה, קרדום 21-23, יולי 1982.
- רות עמירן - "הספרת המים לירושלים", קדמוניות תשכ"ה, חוברת 2-1.
- מדריך ישראל - כרך ירושלים, בערכים המתאימים.